

УДК 321.74(477.53)

НОРМОТВОРЧА Й ОРГАНІЗАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ РЕВОЛЮЦІЙНИХ КОМІТЕТІВ ПОЛТАВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ В СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНІЙ СФЕРІ (ГРУДЕНЬ 1919 – КВІТЕНЬ 1920 РР.)

Стрілець В.В., д. і. н., к. ю. н., професор,
професор кафедри теорії та історії держави і права
Полтавський юридичний інститут
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

У статті розглядається діяльність революційних комітетів Полтавської губернії в соціально-культурній сфері з грудня 1919 р. по квітень 1920 р. Проаналізовано організацію революційними комітетами боротьби з епідемією тифу й заходи з ліквідації неписьменності. Охарактеризовано нагляд за ідейно-політичними та культурними процесами в губернії цих надзвичайних органів радянської влади.

Ключові слова: революційні комітети, Полтавський губернський революційний комітет, боротьба з епідемією тифу, ліквідація неписьменності, ідеологічний нагляд.

В статье рассматривается деятельность революционных комитетов Полтавской губернии в социально-культурной сфере с декабря 1919 г. по апрель 1920 г. Проанализированы организация революционными комитетами борьбы с эпидемией тифа и меры по ликвидации безграмотности. Охарактеризован надзор за идейно-политическими и культурными процессами в губернии данных чрезвычайных органов советской власти.

Ключевые слова: революционные комитеты, Полтавский губернский революционный комитет, борьба с эпидемией тифа, ликвидация безграмотности, идеологический надзор.

Strilets V.V. RULE-MAKING AND ORGANIZATIONAL ACTIVITY OF POLTAVA PROVINCE REVOLUTIONARY COMMITTEES IN SOCIAL AND CULTURAL SPHERE (DECEMBER 1919 – APRIL 1920)

The article deals with the activity of Poltava province revolutionary committees in social and cultural sphere from December 1919 till April 1920. Revolutionary committees' establishing control of typhus epidemic and taking measures aimed at illiteracy eradication are analyzed. These extraordinary Soviet power bodies' surveillance over ideological, political and cultural processes in the province is characterized.

Key words: revolutionary committees, Poltava Provincial Revolutionary Committee, control of typhus epidemic, illiteracy eradication, ideological surveillance.

Постановка проблеми. Унеможливлення виявів авторитаризму й тоталітаризму в розвитку сучасної України певною мірою залежить від об'єктивного вивчення радянського етапу історичного розвитку. У цьому плані особливий інтерес становлять період утвердження радянської влади в Україні, зокрема, у формі її неконституційних надзвичайних тимчасових органів, насамперед революційних комітетів (ревкомів), питання їх нормотворчої та організаційної діяльності в різних сферах.

Ступінь розробленості проблеми. Радянська історико-правова наука зверталася до проблеми діяльності революційних комітетів [1], однак, попри суттєве накопичення фактичного матеріалу, їй не вдалося уникнути обов'язкового набору ідеологічних штампів у відповідях на низку важливих питань. У свою чергу, сучасна історіографія не виявляє істотного інтересу до проблем радянського державного будівництва, що посилює актуальність запропонованого дослідження. Революційні комітети на чолі з губернським революційним комітетом (ревкомом) у Полтавській губернії, що охоплювала значну частину України, узагалі випали з поля зору як радянської, так і сучасної історико-правової науки, що зумовлює актуальність запропонованої статті, метою якої є дослідження нормотворчої та організаційної діяльності революційних комітетів Полтавської губернії в соціально-культурній сфері.

Виклад основного матеріалу. Наприкінці 1919 р. вся повнота влади в межах Полтавської губернії опинилася в руках створених насамперед російською радянською військовою владою неконституційних надзвичайних радянських органів – революційних комітетів на чолі з Полтав-

ським губернським ревкомом, які здійснювали, зокрема, активні заходи в соціально-культурній сфері. Так, обов'язкова постанова Полтавського губернського відділу праці (надрукована в газеті «Власть Советов» від 23 грудня 1919 р.) підтвердила чинність усіх декретів, циркулярів і розпоряджень, виданих Народним комісаріатом праці УСРР і Полтавським губернським відділом праці до 27 липня 1919 р. (тобто до захоплення Полтави денікінцями). У частині, що стосувалася соціального страхування робітників від безробіття й на випадок хвороби, такі набували чинності з 01 грудня 1919 р. Відділ зобов'язав здійснювати відрахування в лікарняну касу в розмірі 10 відсотків з окладу, а в касу безробітних – 4 відсотки з постійних і 6 відсотків із сезонних робітників. Цікаво, що губернський відділ цією самою постановою зобов'язав установи, підприємства й осіб, які використовували найману працю за денікінської влади та не внесли 8 відсотків лікарняного внеску, згідно з розпорядженням полтавського губернатора (денікінської влади) від 26 серпня 1919 р., унести їх із пенею [2, с. 4].

Важливим і результативним для тих умов напрямом діяльності ревкомів губернії стала галузь охорони здоров'я, що було особливо актуально в тогочасній складній санітарно-епідеміологічній ситуації, зумовленій насамперед військовими подіями. У наказі № 1 губернського відділу охорони здоров'я за підписом завідувача відділу, надрукованому в газеті «Власть Советов» від 18 грудня, першим завданням губернського відділу було визначено організацію боротьби з епідемією тифу, для чого відділ закликав усіх громадян та установи прийти на допомогу і сприяти в його діяльності. Цей наказ

залишав чинними всі накази й розпорядження, видані на той час завідувачем колишнього медико-санітарного відділу при начальникові гарнізону м. Полтави [3, с. 1].

На засіданні губернського ревкому 31 грудня 1919 р. була прийнята постанова про посилення боротьби з тифом, яка зобов'язувала Комітет охорони здоров'я при губернському ревкомі (пізніше він став називатися відділом охорони здоров'я) за сприяння ревкому та губернського продовольчого комітету (як найбільш організованого на той момент) негайно створити комісію з представників губернського військового комісаріату, губернського продовольчого комітету, губернського комітету охорони здоров'я, паливної комісії й губернського ревкому для з'ясування ситуації, що склалася з поширенням епідемії висипного тифу в губернії. Разом із тим перед комітетом охорони здоров'я було поставлено завдання організувати відповідні комітети (відділи) в повітах губернії [4, арк. 178].

16 січня 1920 р. в органі губернського ревкому – газеті «Влада рад» – була надрукована постанова губернського ревкому «Про боротьбу з висипним тифом», яка зобов'язувала губернський відділ охорони здоров'я та вищезазначену комісію з боротьби з тифом, що отримала назву в тогочасному стилі «Надзвичайний», негайно об'єднати всі наявні як приватні, так і громадські й державні організації для боротьби з висипним тифом, прийнявши у своє відання фінансові та матеріальні засоби, призначені для цієї мети. Завідувачу губернським відділом охорони здоров'я під особисту відповідальність ставилися завдання: залучити до боротьби з тифом робітників Полтави (як саме й у якій формі – не уточнювалося), негайно організувати бані та прийняти у своє відання наявні, узяти на облік і раціонально розподілити дезінфікуючі засоби, негайно залучити всіх наявних у Полтаві медиків (лікарів, фельдшерів, медсестер), яких постанова оголошувала мобілізованими. Зазначалося, що тих, хто ухилився б від мобілізації, будуть розглядати як дезертирів, котрі відповідатимуть за законами військового часу. «Боротьба з висипним тифом оголошується внутрішнім фронтом і кожний, хто не буде виконувати накази і розпорядження відповідних органів, буде розглядатися як той, хто порушив бойовий наказ, і буде підлягати суровому покаранню аж до розстрілу», – наголошувалося в постанові. Медичному персоналу, особливо старшим лікарям, постановою заборонялося залишати лікарні у визначений для чергування час. Губернський ревком вимагав щоденного донесення про хід виконання постанови [5, арк. 9].

Наказгубернськогоревкомувід21січня1920р. № 43 вводив речову повинність, зумовлену розгортанням заразних госпіталів і відсутністю належної кількості білизни, ліжок тощо для них. Речовою повинністю обкладалися квартири від 5 кімнат і більше. Жодна квартира зазначеного розміру не звільнялася від збору, незалежно від того, ким вона була заселена. Мешканці кожної такої квартири зобов'язані були доставити у відповідну міліцейську частину одне ліжко, матрац або сінник, ковдру, подушку, дві наволочки тощо. Крім того, такі категорії осіб: особи, які використовували найману працю з метою отримання вигоди; особи, які отримували нетрудовий дохід (відсотки, доходи з підприємств тощо); особи, які станом на 1917 р. мали не-

рухомість за оцінкою полтавської міської управи вартістю 10 000 крб; купці першої й другої гільдії, власники оптово-торгових підприємств, магазинів, біржовики, маклери; особи, які мали грошовий капітал вартістю понад 30 000 крб; торгові й комерційні посередники, власники ресторанів, столових, кафе тощо; члени всіх акціонерних товариств; усі колишні поміщики й орендатори великих маєтків незалежно від кількості кімнат у помешканнях – повинні додатково були здати подібний набір речей. Радянські службовці, котрі належали до перелічених категорій, від виконання цієї натуральної повинності не звільнялися. Збір мав проводитися під відповідальність будинкових комітетів, а за їх відсутності – власниками будинків чи їхніми заступниками. Передбачався штраф у потрійному розмірі натурою в разі невиконання зазначеної повинності. У плані доповнення та внесення змін до зазначеного наказу невдовзі був виданий наказ № 45, який покладав виконання попереднього наказу на комісію з пошуку засобів для боротьби з гострозаразними хворобами. Цій комісії надавалися широкі права для виконання речової повинності, у питанні мобілізації працівників і спеціалістів як за плату, так і безоплатно, у накладанні штрафів на осіб, які ухилилися від виконання розпоряджень комісії. Про кожний випадок накладання штрафу комісія мала повідомляти у відділ управління губернського ревкому. Усі зібрані іншими установами й організаціями речі мали бути доставлені до центрального складу комісії, а зібрані кошти – переведені на поточний рахунок губернського ревкому [6, арк. 42, 44]. Протягом лютого та березня 1920 р. відділом управління губернського ревкому публікувалися списки громадян, які обкладалися речовою повинністю комісією з боротьби з гострозаразними хворобами. Таких громадян зобов'язували принести в триденний термін речі в центральний склад комісії. Допускалося подання заяв і скарг у комісію з попередженням, що ті особи, скарги яких виявляються безпідставними, будуть переведені у вищу категорію обкладання. Попереджалося, що особи, котрі не здадуть речі у визначений термін, будуть обкладатися повинністю в подвійному розмірі та притягнуті до відповідальності за невиконання розпоряджень радянської влади [7, с. 2].

Наказом губернського ревкому від 27 січня 1920 р. з метою боротьби зі спекуляцією необхідними для боротьби з висипним тифом медикаментами всі громадяни, аптечні магазини, кооперативи й інші установи, що мали в своєму розпорядженні такі медикаменти в будь-якій кількості, протягом трьох днів мали передати їх Центральному аптечному складу під його розписку [8, арк. 5].

Достатньо ефективні заходи боротьби з епідеміями здійснювали й окремі повітові ревкоми. Наприклад, на засіданні Кременчуцького повітового ревкому 31 січня 1920 р. була прийнято рішення клопотатися перед губернським ревкомом про отримання дозволу ввести в повіті надзвичайний протиепідемічний податок на заможну частину населення [9, арк. 9]. Так, з метою боротьби з епідемією висипного тифу відділом охорони здоров'я Лубенського повітового ревкому в м. Лубни було відкрито чотири безплатних епідемічних районних пункти. Призначення пунктів полягало в прийомі гострозаразних хворих; наданні тифозним хворим, які

не мали можливості потрапити в лікарню, медичної допомоги на дому; щоденному обході всіх будинків, що знаходилися в районі пункту, з метою обліку нових хворих, надання їм медичної допомоги й ужиття необхідних протиепідемічних заходів; наданні лікувально-медичної допомоги лікарем пункту або його помічником; призначенні в незможні суцільно хворі на тиф сім'ї для догляду за хворими сестер милосердя, санітарів і доглядальниць пункту. Громадяни мали право звертатися в пункти в установлені години, а з усіма побажаннями щодо покращення роботи пунктів звертатися в повітовий відділ охорони здоров'я [10, арк. 49]. На засіданні Роменського повітового ревкому 30 грудня 1919 р. за результатами обговорення доповіді завідувача відділу охорони здоров'я була прийнята постанова, згідно з якою відділу охорони здоров'я було асигновано на боротьбу з тифом 500 000 крб, мали бути вжиті заходи зі збирання необхідної кількості білизни, випущена відозва до населення про необхідність добровільних пожертвувань на цю справу, направлені на місце працівники апарату ревкому з відповідною літературою для роз'яснення небезпеки висипного тифу. Передбачалася можливість заготівлі білизни шляхом обкладання багатих прошарків населення. Заплановано виготовлення додаткових ліжок для лікарень, забезпечення їх продовольством і дровами. Для втілення в життя запланованих заходів створювалася комісія з боротьби з висипним тифом, у яку мали увійти президія повітового ревкому, завідувач відділу охорони здоров'я та по одному представникові від профспілок, залізничників і кооперативів [11, арк. 1–1 зв.].

20 лютого 1920 р. на першому засіданні української надзвичайної санітарної комісії під головуванням Х. Раковського постановлено надіслати всім губревкомам циркулярну телеграму, яка зобов'язувала з метою об'єднання всіх сил для боротьби з епідеміями та встановлення «санітарної диктатури» організувати в губерніях, згідно з постановою Всеукраїнського ревкому й Реввійсьради фронту, опублікованою в «Известиях», губернські надзвичайні санітарні комісії під головуванням голови відповідного ревкому чи виконкому. На розсуд голів губернських санітарних комісій у повітах могли створюватися повітові надзвичайні санітарні комісії під головуванням голів повітових ревкомів чи виконкомів. Зазначалося, що розпорядження цих комісій обов'язкові для місцевих органів військової й цивільної влади [12, арк. 44]. Полтавський губернський ревком відреагував на цей циркуляр реорганізацією вищезазначеної комісії в комісію з боротьби з гострозаразними хворобами. Постановою губернського ревкому від 05 березня 1920 р. «Надзвипсиф» ліквідувався, а всі його справи передавалися у відання губернського відділу охорони здоров'я. Цією самою постановою на основі постанови Всеукраїнського ревкому від 15 лютого 1920 р. створювалася губернська надзвичайна санітарна комісія в складі 3-х осіб: завідувача губернського відділу охорони здоров'я, начевака або його заступника та завідувача військово-санітарним підвідділом губернського відділу охорони здоров'я [13, арк. 36].

Ці характерні для надзвичайних органів радянської влади кроки й низка інших санітарно-протиепідемічних заходів, що здійснювалися губернським і повітовими ревкомами, сприяли

подоланню навесні 1920 р. загрозливих епідемії у Полтавській губернії.

У межах тактичного підходу більшовицької партії щодо української мови, яка мала стати «знаряддям комуністичної освіти» трудящих України, та позиції Всеукраїнського ревкому щодо розвитку української мови й культури відповідні кроки здійснювали й ревкоми губернії. Наказом по відділу управління (точну дату його прийняття не вдалося встановити) усім його співробітником ставилося завдання (у тексті, як було прийнято в такого роду актах, – «пропонувалося») негайно приступити до вивчення української мови та зазначалося, що перевагу в службовому плані матимуть особи, які володіють українською мовою [14, арк. 56]. На засіданні губернського ревкому 12 січня 1920 р. було заслухане питання про вживання української мови в установах губернії. За результатами обговорення була прийнята постанова, яка зобов'язувала всіх завідувачів відділів і підвідділів губернського та повітових ревкомів відповідати українською мовою на всю переписку, що надходила в ревкоми українською. У постанові зазначалося, що якщо технічно є можливість вести діловодство виключно українською мовою, то губернський ревком буде це заохочувати й «перепон» з його боку не буде [13, арк. 22].

Разом із тим ревкоми на чолі з губернським ревкомом здійснювали суворий нагляд за ідейно-політичними та культурними процесами в губернії. Так, постановою губернського ревкому від 05 березня 1920 р. вводилася обов'язкова цензура для всіх газет, що виходили в губернії [13, арк. 36]. Згідно з наказом губернського відділу народної освіти № 51, надрукованим 10 квітня 1920 р. в «Радянській владі», від підвідділу мистецтв цього відділу, який визначено в наказі як такий, що має стежити за художнім і виховним змістом «взагалі всіх вистав та концертів, ким би вони не влаштовувалися, чи військовою, чи громадською установою», усі установи мали отримувати дозвіл на проведення будь-якого концерту, вистави, вечора чи вечірки. Для цього відповідні установи були зобов'язані подавати в підвідділ та тиждень до заходу його програму. Усі наявні в Полтаві студії, згідно з цим наказом, мали зареєструватися в триденний термін у підвідділі мистецтва. За наказом губернського відділу народної освіти № 52, дозвіл на проведення вистави та вечірки мав надаватися підвідділом мистецтва тільки в тому разі, якщо на репетиції цього заходу побуває член театрального підвідділу губернського відділу народної освіти. Уводилась реєстрація режисерів усіх труп і аматорських гуртків після відповідного іспиту в підвідділі мистецтв. Зазначені накази були опубліковані за підписами, зокрема, заступника голови губернського ревкому М. Алексеєва (а також завідувача губернським відділом народної освіти та ін.) [15, с. 2]. Ревкомами, насамперед губернським, бралися на облік усі культурно-освітні установи. Наприклад, наказ губернського відділу освіти (від 19 березня 1920 р. № 50) за підписами заступника голови губернського ревкому, заступника завідувача губернського відділу освіти й завідувача підвідділу мистецтва зобов'язував зареєструватися протягом трьох днів усі школи танців, що діяли в м. Полтаві [16, с. 4]. Іншим наказом губернського відділу народної освіти (від 10 березня 1920 р. № 46) за підписом голови губернського ревкому та посадовців відділу бралися на облік усі бібліотеки громадських і

приватних установ [17, с. 4]. А згідно з наказом губернського відділу народної освіти (від 28 лютого 1920 р. № 41) за підписом низки посадових осіб на чолі з заступником голови губернського ревкому, усі театри, гуртки драматичного мистецтва, установи та всі громадяни мали протягом трьох днів з моменту опублікування цього наказу зареєструвати в театральному комітеті губернського відділу народної освіти всі книги з театральної справи й п'єси [18, с. 2].

Відділ народної освіти губернського революційного комітету розпочав свою діяльність 10 січня 1920 р. Найбільшу активність виявив шкільний підвідділ, який своїми наказами провів перевибори президій педагогічних рад шкіл. Підвідділ разом із місцевими органами влади проводив підготовчу роботу для заміни старої школи трудовою, введення нового правопису, здійснював заходи щодо повернення шкільної освіти губернії до стану, у якому вона перебувала до денікінської окупації [19, арк. 162]. У цьому плані доводилося в деяких питаннях вступати в конфлікти навіть із військовою владою. Наприклад, на засіданні Кременчуцького ревкому 19 лютого 1920 р. було прийнято рішення про клопотання перед військовою владою про недопустимість ревізії нею навчальних закладів [9, арк. 12].

На початку березня 1920 р. в апаратах губернського та повітових ревкомів було створено губернський і повітові комітети з ліквідації неписьменності. Згідно з наказом губернського комітету з ліквідації неписьменності від 04 березня 1920 р. № 1 за підписом голови губернського ревкому, голови й секретаря комітету, усі вчительські спілки Полтавщини оголошувалися з цього дня мобілізованими. Спілки мали протягом п'яти днів у м. Полтаві та десяти днів у повітах надати до губернського комітету списки членів кожної спілки з вичерпною інформацією про вчителів і надати повітовим комітетам з ліквідації неписьменності списки десяти відсотків членів кожної спілки, які мали бути в розпорядженні комітетів. Педагогічні ради Полтавського педагогічного інституту й історико-філологічного факультету мали надати повні персональні списки студентів. Такі самі списки мали надати педагогічні ради гімназій, у яких були 8-мі класи, й учительські семінарії, у яких були 4-ті класи [20, с. 2]. Очевидно, що зазначених студентів та учнів губернський комітет мав використовувати в боротьбі з неписьменністю. Із відповідними відозвами до вчителів виступила низка повітових і місцевих ревкомів. Так, у відозві до вчителів Полтавського повіту містився заклик до вчителів «всіма засобами» боротися з неписьменністю, брати активну участь у роботі «Просвіти», читати лекції й відкривати школи для дорослих [21, с. 2].

Водночас губернський відділ народної освіти намагався контролювати навчальний процес з ідеологічного погляду, особливо звертаючи увагу на викладачів українознавства [22, с. 4]. Наказ губернського відділу народної освіти (від 09 березня 1920 р. № 45) за підписом завідувача відділом позашкільний відділ зобов'язував усі школи для дорослих усіх типів у м. Полтаві негайно провести перевибори педагогічних рад і всього педагогічного персоналу. Про час перевиборів школи мали завчасно повідомляти

позашкільний підвідділ для того, щоб останній направив на них свого інструктора. Усі перевибори мали затверджуватися позашкільним підвідділом. Школи, які не виконають цього наказу, мали бути закриті [23, с. 4].

Висновки. Ревкоми Полтавської губернії здійснювали активні заходи в соціально-культурній сфері. Згідно з постановою губернського ревкому «Про боротьбу з висипним тифом», об'єднувалися всі наявні державні, громадські та приватні організації для боротьби з епідемією тифу. Санітарно-протиепідемічні заходи, що здійснювалися губернським й повітовими ревкомами, сприяли подоланню навесні 1920 р. загрозливих епідемій у Полтавській губернії.

У розвиток тактичного підходу більшовицької партії щодо української мови, яка мала стати «знаряддям комуністичної освіти трудящих мас», і позиції Всеукраїнського революційного комітету щодо розвитку української мови та культури відповідні кроки здійснювали й ревкоми Полтавської губернії. Відділи освіти при губернському та повітових ревкомах проводили підготовчу роботу для заміни старої школи трудовою. Уживалися заходи щодо ліквідації неписьменності. Разом із тим губернський ревком здійснював суворий нагляд за ідейно-політичним і культурним життям губернії.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Потарикіна Л.Л. Ревкоми України в 1918–1920 рр. / Л.Л. Потарикіна. – К. : Видавництво Академії наук УРСР, 1957. – 156 с.; Литвинова Г.И. Революционные комитеты в годы Гражданской войны / Г.И. Литвинова. – М. : Юридическая литература, 1974. – 152 с.; Бугай Н.Ф. Чрезвычайные органы Советской власти: ревкомы 1918–1921 гг. / Н.Ф. Бугай. – М. : Наука, 1990. – 320 с.
2. Официальный отдел // Власть Советов. – Полтава, 1919. – 23 декаб. – С. 4.
3. Приказ № 1 губернского отдела здравоохранения // Власть Советов. – Полтава, 1919. – 18 декаб. – С. 1.
4. Державний архів Полтавської області (далі – ДАПО). – Ф. 3872. – Оп. 2. – Спр. 2.
5. Там само. – Спр. 4.
6. Там само. – Ф. 1865. – Оп. 1. – Спр. 8.
7. Офіційний відділ // Радянська влада. – Полтава, 1920. – 4 березня. – С. 2.
8. ДАПО. – Ф. 3872. – Оп. 2. – Спр. 9.
9. Там само. – Ф. 2289. – Оп. 1. – Спр. 2.
10. Там само. – Ф. 1865. – Оп. 1. – Спр. 150.
11. Там само. – Ф. 3872. – Оп. 1. – Спр. 136.
12. Там само. – Оп. 2. – Спр. 1.
13. Там само. – Ф. 1865. – Оп. 1. – Спр. 107.
14. Там само. – Спр. 3.
15. Офіційний відділ // Радянська влада. – Полтава, 1920. – 10 квітня. – С. 2.
16. Губ. від. освіти на Полтавщині // Радянська влада. – Полтава, 1920. – 23 берез. – С. 4.
17. Офіційний відділ // Радянська влада. – Полтава, 1920. – 13 берез. – С. 4.
18. Офіційний відділ // Радянська влада. – Полтава, 1920. – 4 берез. – С. 2.
19. ДАПО. – Ф. 1865. – Оп. 1. – Спр. 14.
20. Офіційний відділ // Радянська влада. – Полтава, 1920. – 6 берез. – С. 2.
21. На Полтавщині // Радянська влада. – Полтава, 1920. – 14 берез. – С. 2.
22. Офіційний відділ // Радянська влада. – Полтава, 1920. – 10 берез. – С. 4.
23. Офіційний відділ // Радянська влада. – Полтава, 1920. – 13 берез. – С. 4.